

DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2425.2021.161>
УДК 811.112.2'42

ЗВ'ЯЗНІСТЬ ТЕКСТУ ТА МОВНІ ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Коваленко В. М.

Київський університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
vm.kovalenko@kubg.edu.ua
ORCID iD: 0000-0002-7343-3734

Порошина В. Д.

Київський університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)
v.poroshyna@kubg.edu.ua
ORCID iD: 0000-0002-4380-5509

Стаття присвячена дослідженню текстової категорії когерентності та основним засобам її вираження. Суть текстових зв'язків полягає у відображенні ними реально існуючих відносин між предметами, явищами, процесами об'єктивної дійсності. Установлено, що мовні одиниці різних рівнів виступають маркерами текстових зв'язків і сприяють формуванню смислової організації та формальної структури тексту. Виокремлено основні типи текстових зв'язків: лексичні, граматичні, словотвірні, стилістичні, структурно-композиційні та ін. Висвітлено механізм словотвірних текстових зв'язків, який базується на повторі та взаємодії в тексті словотвірних одиниць. Виявлено бінарність семантики похідних, яка забезпечує експліцитний та імпліцитний характер репрезентації текстових зв'язків словотвірного типу.

Похідні іменники зі спорідненими суфіксами -ung і -tion є тими мовними маркерами словотвірного характеру, які спроможні брати участь у створенні та експлікації текстових зв'язків різного типу. Текстотвірні й текстозв'язуючі функції суфіксальних одиниць залежать від їх системних характеристик, до яких належать: семантична мотивованість, певний ізоморфізм їх словотвірної структури і семантики, смислові кореляції суфіксів -ung та -tion в системі мови і в тексті. Лінійне розгортання тексту зумовлює відповідне розгортання текстових елементів та відображає два параметри поверхневої структури тексту: локальне аранжування й кількісне представлення різних типів зв'язків у текстовому полі. Ці параметри можуть слугувати одним із засобів функціонально-стилістичної характеристики тексту.

Ключові слова: *категорія зв'язності, мовні одиниці, словотвірні зв'язки, ізоморфізм структури та семантики, повтор, смислова організація, структура тексту.*

Valentyna Kovalenko, Valentyna Poroshyna

Textual Coherence and Language Means of Its Expression in German

This article studies the textual category of coherence and discusses verbal means of its expression. It is examined textual connections that mirror systemic relations between objects, phenomena and processes of a "primary" reality. The paper argues that language units of different levels can be addressed as markers of textual connections which contribute to the semantic organization and formal structure of the text. The paper distinguishes the following types of textual connections: lexical, grammatical, word-forming, stylistic, structural-compositional, etc. Special attention is paid to the phenomenon of word-forming textual connections. The paper highlights patterns of the said units' repetition and interaction within the text. The paper focuses on the binary semantics of derivatives and argues that it is responsible for both explicit and implicit representation of textual connections. In particular, derived nouns employing suffixes -ung and -tion are identified as language markers responsible for explicating diverse textual connections. Text-forming and text-binding functions of suffixed derivatives depend on their systemic characteristics i.e. their semantic motivation, a certain isomorphism of their word-forming structure and semantics,

as well as semantic correlations of suffixes -ung and -tion in the language system and in the text. Linear unfolding of the text determines the respective arrangement of text's components. This unfolding of the textual space as a surface structure is determined by the components' local micro-arrangements and quantitative representation of different types of connections in the text field. The paper regards these phenomena as both functional and stylistic characteristics of the text.

Key words: category of coherence, language units, word-forming connections, isomorphism of structure and semantics, repetition, semantics organization, structure of the text.

Вступ. Лінгвістика тексту, яка вже давно набула статусу самостійного розділу сучасної філології і яка бурхливо розвивалася у 70-ті та 80-ті роки минулого століття, залишається і сьогодні у центрі лінгвістичних та літературознавчих дискусій. Особлива увага сконцентрована на дослідженнях основних текстових категорій, серед яких зв'язність займає одне з головних місць. Вивчення її природи, засобів вираження мовними одиницями різних рівнів є актуальним напрямом сучасної лінгвістичної науки.

Критичний огляд літератури. Виходячи з того, що текст є сукупність взаємозумовлених компонентів та характеризується внутрішньою й зовнішньою якісною диференціацією елементів, можна стверджувати, що текст це особливим чином структурована одиниця, яка являє собою інтегроване ціле зі своєю, притаманною саме їй ієрархію елементів та їх смислів (Залевская, 2002, с. 63; Лотман, 1998). Усі мовні одиниці, починаючи з фонем і закінчуючи реченням, є будівельним матеріалом тексту, який у цьому разі виступає одиницею найвищого ступеня. Особливість цього верхнього (текстового) рівня полягає у тому, що якість структурних елементів першого (фундаментального) рівня детермінує якість та структуру вищого рівня. На текстовому рівні відбувається не просте з'єднання одиниць всіх попередніх ступенів, а їх інтеграція, створення нової якості. Ця передумова сприяє осмисленню структурно-семантичних функцій мовних одиниць у тексті. Специфічною для тексту роллю мовних одиниць є їх текстотвірність та текстозв'язуюча функції, які забезпечують об'єднання всіх елементів тексту в єдине структурне ціле і передачу його основного змісту. Цієї думки дотримуються науковці різних лінгвістичних шкіл та напрямів (В. Бухбіндер, А. Вейзе, М. Котьюрова). Дослідження категорії зв'язності розпочиналося з вивчення зв'язків у рамках одного або декількох речень і дійшло до рівня тексту, дискурсу (Т. Ван Дейк, В. Дресслер, Г. Майерс, Р. Харвег, П. Хартман, Я. Петєфі). Інший напрям презентують роботи, в яких зв'язність розглядається на матеріалі текстів різних функціональних стилів (Н. Арутюнова, Е. Баженова, І. Гальперін, Н. Данилевська, М. Кожина, Ю. Лотман, Г. Солганик, З. Тураєва та ін.).

Результати дослідження та обговорення. Вищенаведені функції мовних одиниць мають

конституючий характер для формування категорії зв'язності, яка охоплює семантичний, логічний та композиційний аспекти тексту і репрезентує зв'язок між елементами текстового змісту та логіку його викладення за допомогою лексико-синтаксичних засобів.

Зв'язність (когерентність) являє собою одну з найважливіших якостей, які характеризують саме текст і вирізняють його серед інших мовних одиниць. Категорія зв'язності забезпечує функціонування тексту як самостійного і закінченого в смислово-відношенні мовного твору. Вона притаманна як цілому тексту, так і його окремим складовим частинам (фрагментам).

Зв'язність тексту проявляється в текстовому масиві за допомогою міжфразових (МФЗ) і внутрішньофразових (ВФЗ) зв'язків.

Сутність міжфразових текстових відносин полягає у відображенні ними реально існуючих зв'язків між предметами і явищами об'єктивної дійсності. Текстові зв'язки базуються на логіко-смислових відносинах, які віддзеркалюють реальні зв'язки в оточуючому нас світі. Зв'язок як філософське поняття уособлює результат узагальнення різноманітного об'єктивного зв'язку предметів, процесів, явищ дійсності.

Більшість лінгвістів вважає зв'язність тексту його концептуальною сутністю, яка експлікується мовними «індексами» і виступає як форма текстової організації (Лотман, 1998, с. 70). Інакше кажучи, це визначена система відносин матеріальних одиниць, що складають текст та створюють його онтологічну якість. Категорія зв'язності сприяє виявленню найважливіших специфічних рис смислової структури та формальних показників організації тексту. Вона виступає лінгвістичним параметром тексту, необхідною умовою його організації і одночасно забезпечує тісний зв'язок між його елементами та частинами.

Найбільш поширеним засобом МФЗ є, на думку багатьох лінгвістів, одноразове або багаторазове відтворення текстових елементів, тобто повторення ідентичних та/або близьких за структурою, значенням та функціями одиниць, що складають текст.

Особливо багатоглядним і різноманітним є механізм семантичної зв'язності тексту, який формується семантичними кореляціями мовних одиниць. Вивчаючи його особливості, німецькі мовознавці відмічають, що текст визначається як

єдність одиничних значень, що виникають на базі повторення (рекурентності) семантичних прикмет у тексті (Agricola, 1979; Fleischer & Barz, 1992; Pohl, 1995; Viehweger, 1980). Наявність спільних рис, що повторюються у змістовній структурі елементів тексту, створює його ізотопію. В основі поняття ізотопії лежить принцип семантичної еквівалентності, оснований на повному або частковому відтворенні семантичних рис. Ізотопія — це присутність семантично близьких елементів у ланцюжку зв'язного тексту; ізотопічними можуть бути всі семантичні структури сусідніх елементів (або висловлень) або їх частина.

Отже, зв'язність тексту є результатом комплексної єдності окремих мовних одиниць, які в текстовому полі вступають у відносини семантичної ізотопії.

Різноманітність зв'язків між предметами в навколишньому світі відображається в тексті у вигляді комплексу МФЗ, що створюються одиницями різних рівнів. Класифікація МФЗ залежить від початкового принципу: врахування засобів вираження (граматичні, лексичні зв'язки), ролі в текстотворенні (композиційно-структурні зв'язки), ролі в текстотвірній функції (стилістичні та ритмікотвірні) або функціонального напрямку (логічні, асоціативні, образні зв'язки). Спираючись на рівневу систему мовних одиниць і використання останніх для вираження текстових зв'язків, традиційно виокремлюють граматичні та лексичні види зв'язності.

Грамматична зв'язність реалізується як найбільш узагальнений вид МФЗ і здійснюється у вигляді особливого сполучення часових форм, синтаксичного паралелізму, різного роду корелюючих конструкцій, вживання артиклів, порядку слів тощо. Лексична зв'язність виступає як лексичний повтор (наприклад, слова, що належать до одного тематичного ряду, синонімічні або антонімічні повторення тощо). Відмінною рисою лексичних зв'язків у тексті є тотожність їх референційного кореляту (Москальская, 1981; Pohl, 1995, S. 134).

Окрім цього, текст характеризується наявністю МФЗ, зумовлених словотвірними явищами. Специфіка словотвірних відносин у тексті полягає у тому, що вони відображають текстові зв'язки не безпосередньо за допомогою індивідуального лексичного значення слів, а опосередковано — за допомогою кореляцій словотвірної та семантичної структур похідних одиниць, створюючи тим самим словотвірний аспект зв'язності тексту.

Мовні одиниці можуть вказувати на позамовні «об'єкти» безпосередньо або відсилати до деяких інших індексів, що виступають у попередньому контексті, і за допомогою останніх виконувати функцію вказівки на позамовні об'єкти. Маркерами позамовних об'єктів у тексті виступають лексичні повтори в силу їх референційної

віднесеності до денотату, а опосередкованими, тобто відсилаючими до інших вказівок, є граматичні й словотвірні елементи зв'язності, оскільки ці мовні одиниці не мають прямої відповідності й співвідношення з об'єктами реального світу.

Механізм словотвірних текстових зв'язків, як і інших видів МФЗ (лексичних, граматичних), ґрунтується на рекурентній взаємодії в тексті словотвірних одиниць. Словотвірні одиниці характеризуються, як відомо, повторенням основ та дериваційних афіксів, наявністю внутрішнього контексту, що й зумовлює їх «текстокорентні особливості» (Степанова & Фляйшер, 1984, с. 237).

Похідні іменники зі спорідненими суфіксами *-ung* і *-tion* є тими мовними «індексами» словотвірного характеру, які спроможні брати участь у створенні та експлікації текстових зв'язків різного типу. Текстотвірні та текстозв'язуючі потенції указаних одиниць залежать від їх системних характеристик, до числа яких належать: семантична мотивованість одиницями різних морфологічних класів, певний ізоморфізм їх словотвірної структури і семантики, смислові кореляції суфіксів *-ung* і *-tion* у системі мови і в тексті.

Специфіка словотвірних зв'язків у тексті зумовлена особливостями структури і семантики похідного слова. Відомо, що похідне слово вирізняється якістю бінарної референції його смислової структури: референції до світу дійсності (звідси індивідуальне лексичне значення кожного похідного) і референції до світу слів (звідси виводимість значення похідного слова із значення іншого) (Зеленецький & Новожилова, 2003; Кубрякова, 1982, с. 30). Референційна співвіднесеність похідних зі світом слів виражається у розчленованій, двочастинній семантичній структурі дериватів. Бінарна морфологічна структура похідного відповідає його семантичній складності й розчленованості у процесі демонстрування ознак предмета.

Під розчленованістю смислової структури похідного розуміється його здатність розподілятися на частини, які копіюються в іншому оточенні з тими самими значеннями, тобто зміст похідного складається зі значення афіксу і породжувальної основи.

Виходячи з цих якостей похідних, необхідно підкреслити, що іменники з суфіксами *-ung* і *-tion* також характеризуються розчленованою структурою свого значення, яку можна представити у вигляді ономаціологічного базису (дериваційного форманту) і ономаціологічної прикмети (вихідної основи). Функціональна суть ономаціологічної ознаки полягає у структурно-семантичній ідентифікації породжувальної основи, а ономаціологічного базису — у відображенні формальної операції, в результаті якої утворилася нова номінативна одиниця (суфіксація, словоскладення тощо). Текстова функція указаних

елементів моделі (базису та ознаки) виражається в їх здібності детерминувати МФЗ поверхневої та глибинної структури комунікативної одиниці. При цьому зв'язки між похідними іменниками у текстовому масиві з'являються не між лексичним змістом номінативних одиниць, що повторюються, а між категоріальними ознаками близьких за семантикою суфіксів *-ung* і *-tion*, а також між спільними структурно-семантичними ознаками словотворчих моделей похідних. Ця особливість семантики похідних забезпечує експліцитний та імпліцитний характер репрезентації текстових зв'язків словотвірного типу.

Експліцитний характер суфіксальних зв'язків, які створюють зовнішню структуру тексту, забезпечується «чистим» повторенням суфіксів *-ung* і *-tion*. Вони мають подібне узагальнене категорійне значення і тому можуть виступати зовнішніми маркерами МФЗ.

Імпліцитні суфіксальні зв'язки являють собою приховані смислові відносини між похідними і реалізують змістовно-семантичні та логіко-понятійні кореляції в тексті, зумовлюються, з одного боку, семантичним складом іменників, що повторюються, а з іншого, формують внутрішню текстову структуру.

За формальними та семантичними критеріями експліцитні зв'язки поділяються на:

- 1) *інтрасуфіксальні* (що створюються повторенням похідних з одним і тим же суфіксом);
- 2) *інтерсуфіксальні* (що створюються повторенням різносуфіксальних одиниць);
- 3) *лексичні* (повний збіг структурних і семантичних ознак рекурентних слів у текстовому полі);
- 4) *словотвірні* (що виникають між різними словами, які мають комплекс спільних суфіксально-семантичних ознак).

Для ілюстрації сітки міжфразових зв'язків, які виникають між суфіксальними іменниками, наведемо фрагмент наукового тексту (Sprachkritik und Sprachpflege), автором якого є мовознавець з Німеччини Райнер Віммер (Rainer Wimmer).

1. **Vorbemerkungen.** Können die beiden im Titel genannten Konzepte „Sprachkritik“ und „Sprachpflege“ überhaupt Zusammengehen? Beide Begriffe werden häufig als Programmvokabeln verwendet, und programmatisch- teilweise auch ideologisch — aufgeladen erscheinen sie vielen heute als konträr und vielleicht sogar unvereinbar. Der Sprachpflegebegriff ist historisch belastet; er hat den Geruch von Nationalismus und Chauvinismus — zumindest in vielen Kontexten, und zwar bis heute; nationalistisch motivierte und orientierte Sprachpflege gibt es bis heute (s. u.). Der Sprachkritikbegriff ist aber auch keineswegs nur positiv „besetzt“; er hat den Geruch von *Abweichung*, Besserwisserei und Kritikasterei (vgl. Sanders 1992). Für Sprachkritik und Sprachpflege gibt es heute aber auch komplementäre **Aufgabenverteilungen**, die sich in der Geschichte

der Germanistik in den vergangenen 40 Jahren herausgebildet haben. Um diese **Aufgabenverteilung** zu verstehen, reicht ein Blick in das größte einsprachige Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, in den 10-bändigen Duden (vgl. Duden 1999). Dort findet man unter dem Lemma Sprachpflege die **Bedeutungsbeschreibung**: „Gesamtheit der Maßnahmen, die auf einen normgerechten Sprachgebrauch abzielen; **Bemühungen** um eine **Verbesserung** der Sprachbewusstheit u. einen kultivierten Sprachgebrauch“ (ebd., Bd. 8, S. 3666). Dies ist in der heutigen Gesellschaft weitestgehend konsensfähig; in dieser **Formulierung** gibt es keine Reminiszenz an nationalistische oder chauvinistische Ziele. Unter einer solchen **Definition** kann sich deshalb z.B. die „Gesellschaft für deutsche Sprache (GfdS)“, die mit **Unterstützung** der **Bundesregierung** weltweit die deutsche Sprache fördert und „pflegt“, wiederfinden. Unter dem Lemma Sprachkritik wird in Duden (1999) auf verschiedene **Bedeutungen** verwiesen, u.a. auf „die kritische **Beurteilung** der sprachlichen Mittel u. der **Leistungsfähigkeit** einer Sprache“, dann aber einfach auch auf „Sprachpflege“. Weiter aber auch auf den sprachphilosophischen Hintergrund: „Erkenntnistheoretische **Untersuchung** von Sprache auf ihren Wirklichkeits- u. Wahrheitsgehalt hin“ (ebd., Bd. 8, S. 3665). Hier zeigt sich auch in der lexikografischen **Kodifizierung**, dass der Sprachkritikbegriff in der sprachtheoretischen Diskussion der letzten hundert Jahre (zumindest seit Frege und Russell) der weiter reichende und umfassendere Begriff ist, der Teile dessen, was man sinnvollerweise unter Sprachpflege versteht, mit einschließt.

Іменники *Abweichung*, *Bemühungen*, *Verteilung* мають спільні словотвірні компоненти і на їх основі створюють інтрасуфіксальні текстові зв'язки. Інтерсуфіксальні зв'язки виникають між словами *Formulierung*, *Definition*, *Kodifizierung* з урахуванням різних суфіксів. Відповідно до лінійної природи текстової структури наведені похідні реалізують послідовне розгортання текстових елементів та демонструють два параметри експліцитної структури тексту: локальне аранжування (чергування ущільнених та розріджених ділянок) і кількісні показники МФЗ у текстовому полі, створених на базі суфіксальних іменників. Кількісна характеристика цих зв'язків та їх локальна диференційованість у тексті може слугувати одним із засобів функціонально-стилістичної характеристики того чи іншого тексту. Так, у процесі аналізу текстового матеріалу було виявлено, що в художніх творах превалюють номінативні одиниці з німецьким суфіксом *-ung*, а в науковій літературі існують тексти, де співвідношення слів словотвірних моделей з німецьким суфіксом *-ung* та інтернаціональним *-tion* виявляється відносно рівномірним.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, спільність семантики похідних

схожій словотвірній структурі з близькими за змістом суфіксами зумовлює формування словотвірних полів, основною умовою існування яких виступає функціонально-сміслова кореляція суфіксів і моделей. Принцип польового структурування номінативних одиниць відображає, з одного боку, утворення семантичних відносин між похідними словами, які відрізняються своїм лексичним значенням,

а з іншого, встановлює міжфразові зв'язки між конститuentами поля (іменниками суфіксального типу).

Досліджені фактори зумовлюють необхідність уточнення семантичного змісту суфіксів *-ung* і *-tion*, визначення складу й типів словотвірних моделей з цими формантами, а також залучення до розгляду аналізу мовних одиниць інших словотвірних моделей.

ДЖЕРЕЛА

1. Залевская, А. А. (2002). Некоторые проблемы теории понимания текста. *Вопросы языкознания*, 3, 62–73.
2. Зеленецкий, А. Л., Новожилова О. В. (2003). *Теория немецкого языкознания*. Москва : Академия.
3. Лотман, Ю. М. (1998). *Структура художественного текста*. Москва : Искусство.
4. Москальская, О. И. (1981). *Грамматика текста*. Москва : Высшая школа.
5. Степанова, М. Д. (1979). *Словарь словообразовательных элементов немецкого языка*. Москва : Русский язык.
6. Степанова, М. Д., Фляйшер, В. (1984). *Теоретические основы словообразования в немецком языке*. М. : Высшая школа.
7. Кубрякова Е. С. (1982). Теория номинации в словообразовании. *Probleme der sprachlichen Nomination* : Materialien der Konferenz des Wissenschaftsbereichs Ostslawische Sprachwissenschaft der Sektion Theoretische und Angewandte Sprachwissenschaft und des Instituts zur Weiterbildung der Russischlehrkräfte vom 11. und 12. November 1981. Leipzig: Karl-Marx-Universität Leipzig, С. 24–30.
8. Agricola, E. (1979). *Textstruktur. Textanalyse. Informationskern*. Leipzig: Verlag Enzyklopaedie;VEB.
9. Fleischer, W., & Barz, I. (1992). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
10. Pohl, I. (1995). *Semantik von Wort, Satz und Text*. Beiträge des Kolloquiums in Rostock 1994. Frankfurt am Main: Peter Lang, Bd. 14.
11. Viehweger, D. (1980). Methodologische Probleme der Textlinguistik: *Zeitschrift für Germanistik*, 1, 6–20.

REFERENCES

1. Zalevskaya, A. A. (2002). Nekotorye problemy teorii ponimaniia teksta. *Voprosy yazykoznanii*, 3, 62–73 [in Russian].
2. Zelenetskiy, A. L., & Novozhilova, O. V. (2003). *Teoriia nemetskogo yazykoznaniiya*. Moskva: Akademmiia [in Russian].
3. Lotman, Yu. M. (1998). *Struktura khudozhestvennogo teksta*. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
4. Moskalskaia, O. I. (1981). *Grammatika teksta*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
5. Stepanova, M. D. (1979). *Slovar slovoobrazovatelnykh elementov nemetskogo yazyka*. Moskva: Russkii yazyk [in Russian].
6. Stepanova, M. D., & Flyaysher, V. (1984). *Teoreticheskie osnovy slovoobrazovaniya v nemetskom yazyke*. M. Vysshaya shkola [in Russian].
7. Kubriakova, Ye. S. (1982). Teoriia nominatsii v slovoobrazovanii: Materialien der Konferenz des Wissenschaftsbereichs Ostslawische Sprachwissenschaft der Sektion Theoretische und Angewandte Sprachwissenschaft und des Instituts zur Weiterbildung der Russischlehrkräfte vom 11. und 12. November 1981. Leipzig: Karl-Marx-Universität Leipzig, pp. 24–30 [in Russian].
8. Agricola, E. (1979). *Textstruktur. Textanalyse. Informationskern*. Leipzig: Verlag Enzyklopaedie; VEB [in German].
9. Fleischer, W., & Barz, I. (1992). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer [in German].
10. Pohl, I. (1995). *Semantik von Wort, Satz und Text*. Beiträge des Kolloquiums in Rostock 1994. Frankfurt am Main: Peter Lang, Bd. 14 [in German].
11. Viehweger, D. (1980). Methodologische Probleme der Textlinguistik: *Zeitschrift für Germanistik*, 1, 6–20 [in German].

Дата надходження статті до редакції: 05.09.2021.

Прийнято до друку: 22.09.2021.